

ΣΧΟΛΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ, ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ
Αναστοχαστική ιχνηλασία στην
παιδαγωγική θεωρία του Dietrich Benner



ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Β. ΣΤΟΓΙΑΝΝΙΔΗΣ

ΣΧΟΛΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ, ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ

Αναστοχαστική ιχνηλασία στην
παιδαγωγική θεωρία του Dietrich Benner

πρόλογος: Κωνσταντίνος Ζ. Δεληκωσταντής

OSTRACON PUBLISHING

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

2021

Αθανάσιος Στογιαννίδης

Σχολική παιδεία, μάθημα των θρησκευτικών και δημόσιος χώρος. Αναστο-
χαστική ιχνηλασία στην παιδαγωγική θεωρία του Dietrich Benner.

Ostracon Publishing, Ιούνιος 2021, Θεσσαλονίκη.

ISBN: 978-618-5518-05-9

© Αθανάσιος Στογιαννίδης

© Ostracon Publishing

Αρριανού 2 & πλ. Αγ. Παντελεήμονος 2,
546 35, Θεσσαλονίκη

τηλ: 2310 222 726 • fax: 2310 222 734

e-mail: info@ostraconpublishing.com

www.ostraconpublishing.com

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ολόκληρου ή μέρους του παρόντος βιβλίου
με οποιοδήποτε μέσο, χωρίς τη γραπτή άδεια του εκδότη.

Σημειώσεις:

1. Στο βιβλίο αυτό και στον χώρο ο οποίος προορίζεται για τις υποσημειώσεις, παρατίθενται (με τις αντίστοιχες παραπομπές στις πηγές τους) πρωτότυπα κείμενα από την ελληνική, αγγλική και γερμανική βιβλιογραφία. Τα ξενόγλωσσα κείμενα μεταφρασμένα στην ελληνική γλώσσα παρατίθενται στο κυρίως σώμα του βιβλίου. Η εν λόγω μετάφραση αποτελεί έργο του συγγραφέα της παρούσας μονογραφίας.

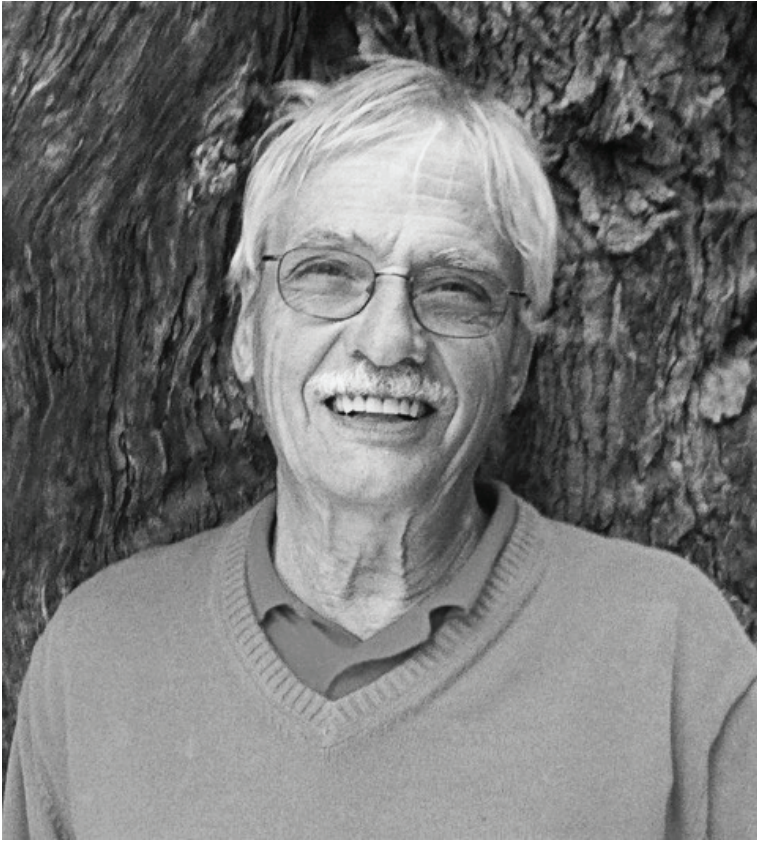
2. Στο βιβλίο αυτό παρατίθενται πρωτότυπες σχηματικές απεικονίσεις, οι οποίες σχεδιάστηκαν από τον συγγραφέα της παρούσας μονογραφίας με βάση τις βιβλιογραφικές πηγές που χρησιμοποιούνται κάθε φορά. Εξαίρεση αποτελούν μόνο τα σχήματα που εμφανίζονται στην παράγραφο 2.2.9, όπως επίσης και το σχήμα Νο. 15, για τα οποία ο συγγραφέας βασίστηκε σε ανάλογες απεικονίσεις που απαντώνται σε άλλες επιστημονικές εργασίες (βλ. σχετική υποσημείωση στην Εισαγωγή της ανά χείρας μελέτης).

„Nur einem bildsamen Wesen kann ein Gott sich offenbaren“

(«Μόνο σ' ένα σκεπτόμενο ον,
που αναζητά εν ελευθερία τον προορισμό του,
υπερβαίνοντας τα στενά όρια της ατομικότητάς του,
μπορεί ένας Θεός να αποκαλυφθεί»)

Υπότιτλος του Βιβλίου:

Dietrich Benner, *Bildung und Religion. Nur einem bildsamen Wesen kann ein Gott sich offenbaren* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2014)



Dietrich Benner

Η παραπάνω φωτογραφία είναι ευγενική παραχώρηση του Dietrich Benner προς τον συγγραφέα της ανά χείρας μελέτης.

Προλογικό σημείωμα του συγγραφέα

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας είναι η κατάθεση εμπειρίας από ένα συναρπαστικό ταξίδι. Πρόκειται για μία περιπλάνηση σ' έναν κόσμο, όπου συναντώνται και διαλέγονται η Φιλοσοφία, η Παιδαγωγική και η Θεολογία. Ομολογώ ότι το εγχείρημα ήταν ιδιαίτερα επίπονο, καθώς έπρεπε να έρθω αντιμέτωπος με πληθώρα εννοιών και νοηματοδοτήσεων, χτίζοντας τις απαραίτητες γέφυρες επικοινωνίας ανάμεσα σε διαφορετικά γλωσσικά, επιστημονικά και ιστορικά πλαίσια. Ωστόσο, φτάνοντας στο τέλος της συγγραφής και γευόμενος τους πνευματικούς καρπούς της όλης προσπάθειας, είμαι πλέον βέβαιος ότι η θυσία αυτή δεν ήταν άσκοπη.

Το παρόν πόνημα γεννήθηκε μέσα από πολύωρες συζητήσεις και εξαιρετικά γόνιμους διαλόγους με πρόσωπα ιδιαίτερα αγαπητά, που διαθέτουν ανεξάντλητα αποθέματα γνώσης, ενώ την ίδια στιγμή τους διακρίνει το μεράκι και η απλόχερη αγάπη για το θέμα με το οποίο καταγίνομαι στο παρόν βιβλίο.

Οφείλω ευχαριστίες εκ βάθους καρδιάς στον Κωνσταντίνο Δεληκωσταντή, Ομότιμο Καθηγητή Θρησκευσιολογίας και Φιλοσοφίας της Θρησκείας, του Εθνικού και Καποδιστριακού

Πανεπιστήμιου Αθηνών. Το απόσταγμα της εμπειρίας του αλλά και της σοφίας του, αποτέλεσε για μένα δωρεά υψίστης σημασίας και έναυσμα δημιουργίας. Προφανώς, δεν υπάρχουν λόγια, με τα οποία θα μπορούσα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη και τη συγκίνησή μου για ότι αποδέχτηκε να προλογίσει τη μελέτη αυτή.

Παράλληλα, οφείλω να αναφέρω το όνομα ενός ακόμη πανεπιστημιακού δασκάλου, του Σπύρου Μακρή, Αναπλ. Καθηγητή Πολιτικής Θεωρίας του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, ο οποίος και μου προσέφερε γενναιόδωρα την κατάθεση του πολυετούς επιστημονικού του μόχθου. Τον ευχαριστώ θερμά, διότι ο αληθινά εμπνευσμένος λόγος του, ήταν για μένα εφιαλτήριο στοχασμού που με οδήγησε στην ανακάλυψη του πολιτικού γίγνεσθαι ως κατεξοχήν οντολογικής κατοικίας του ανθρώπου. Και τούτο συνέβαλε τα μέγιστα στην πολιτική ανάγνωση της παιδαγωγικής θεωρίας που αναλύεται στο ανά χείρας σύγγραμμα.

Επίσης, θα ήταν μεγάλη παράλειψή μου να μην αναφερθώ στον Κωνσταντίνο Τσαφή, υποψήφιο διδάκτορα του Τμήματος Θεολογίας ΑΠΘ, πιανίστα και συνθέτη. Του είμαι ευγνώμων, διότι είχε την καλωσύνη, όντας εξοπλισμένος με την αρετή της φιλαναγνωσίας, να διαβάσει διεξοδικά την ανά χείρας μελέτη και να συνεισφέρει γόνιμα με τις παρατηρήσεις του ως προς τη γλωσσική διατύπωση των εννοιών και των ιδεών που παρουσιάζονται.

Επιπλέον, θα ήθελα να εκφράσω ένα μεγάλο «ευχαριστώ» προς τον ίδιο τον Dietrich Benner, στην παιδαγωγική θεωρία του οποίου ενδιατρίβει η ανά χείρας μονογραφία. Είχα τη χαρά και την τιμή να επικοινωνήσω μαζί του προσωπικά και να λάβω όλες εκείνες τις απαραίτητες διευκρινίσεις που με βοήθησαν να διαμορφώσω μία πιο ολοκληρωμένη ερμηνευτική προσέγγιση πάνω στο έργο του και τον στοχασμό του.

Ωστόσο, χωρίς την παρουσία και την υποστήριξη της συζύγου μου Αθανασίας και της κόρης μου, Αμαλίας, το παρόν έργο δεν θα είχε ολοκληρωθεί ποτέ. Το αγώνισμα της συγγραφής απαιτούσε ολοκληρωτική αφοσίωση, προβάλλοντας την απαίτηση για αποσαφήνιση ερωτημάτων που συνταράσσουν συθέμελα την ανθρώπινη ύπαρξη. Στις δύσκολες τούτες στιγμές, η Αθανασία και η Αμαλία δίπλα μου ήταν διαρκώς, μέσα στη σκέψη μου και την καρδιά μου. Η υπομονή, η ανοχή και η αγάπη τους ήταν, τελικά, το μοναδικό καταφύγιο, στο οποίο τα πάντα ηρεμούσαν και έβρισκαν τον αληθινό και ουσιαστικό τους προορισμό. Όσες ευχαριστίες και αν εκφράσω προς το πρόσωπό τους, θα είναι πάντοτε φτωχές και ανήμπορες να ξεχρεώσουν αυτό που πραγματικά μου προσέφεραν και συνεχίζουν να μου προσφέρουν.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ευχαρίστως γράφω αυτόν τον Πρόλογο για την μετά χειράς μελέτη του αγαπητού συναδέλφου Αθανασίου Στογιαννίδη. Με χαροποιεί ιδιαιτέρως το γεγονός, ότι ο συγγραφέας έχει μετεκπαιδευθεί στη Γερμανία και ανήκει σε μια ομάδα πανεπιστημιακών δασκάλων, η οποία όλο και μικραίνει, επειδή, και στο ακαδημαϊκό τοπίο στη χώρα μας, κυριαρχεί πλέον η παγκοσμιοποιημένη αγγλική γλώσσα. Εμείς οι γερμανοτραφείς έχουμε πρόσβαση σε ένα μεγάλο και ανεξάντλητο πνευματικό και επιστημονικό παράδεισο, πρωτίστως στον χώρο της φιλοσοφίας, της θεολογίας και της παιδαγωγικής, που εδώ μας ενδιαφέρει. Ένας σπουδαίος και σύγχρονος εκπρόσωπος και εκφραστής αυτής της πνευματικής παράδοσης είναι ο παιδαγωγός Dietrich Benner, το έργο του οποίου μελέτησε συστηματικά ο Αθανάσιος Στογιαννίδης.

Θυμάμαι ότι, προς το τέλος της δεκαετίας του '70, είχα διαβάσει στη Γερμανία το βιβλίο του Benner *Hauptströmungen der Erziehungswissenschaft. Eine Systematik traditioneller und moderner Theorien* (München 1978) και ότι μου είχε αρέσει. Είχα και την τύχη να γνωρίσω τον επιβλέποντα της διδακτορικής του εργασίας, τον σπουδαίο φιλόσοφο και καθηγητή

του Πανεπιστημίου της Βιέννης, Erich Heintel (1912-2000), ο οποίος συμμετείχε τότε στο ερευνητικό πρόγραμμα για τα δικαιώματα του ανθρώπου, που διηύθυνε ο καθηγητής μου Johannes Schwartländer στο Πανεπιστήμιο της Τυβίγγης. Με είχε εντυπωσιάσει το ογκώδες έργο του *Die beiden Labyrinthe der Philosophie*, και τον ρώτησα πώς κατάφερε να γράφει τόσο πολλά και εμβριθή. Με διαβεβαίωσε ότι το μυστικό της επιτυχίας ήταν και παραμένει το ίδιο: σκληρή δουλειά, αυστηρός προγραμματισμός, αφιέρωση σε έναν σκοπό, επιμονή και υπομονή, αγάπη για τη γνώση και τον στοχασμό. Μου εκμυστηρεύτηκε μάλιστα, ότι άρχιζε τη μελέτη στις τρεις το πρωί, και εργαζόταν μέχρι τις εννέα εντατικά. «Όταν έπαιρνα πρωινό, είχα ήδη δουλέψει ένα ολόκληρο εξάωρο», πρόσθεσε.

Αποτέλεσμα πολλής και συστηματικής εργασίας είναι και το βιβλίο του Αθανασίου Στογιαννίδη *Σχολική παιδεία, Μάθημα των Θρησκευτικών και δημόσιος χώρος. Αναστοχαστική ιχνηλασία στην παιδαγωγική θεωρία του Dietrich Benner*. Μελέτησε με υποδειγματική αφοσίωση και ερευνητική διάθεση τα έργα του Benner, παρουσιάζει εναργέστατα τις ανθρωπολογικές και παιδαγωγικές θέσεις του και αναδεικνύει τη σημασία τους για τη σχολική θρησκευτική αγωγή γενικότερα και ιδιαιτέρως για την οργάνωσή της στη χώρα μας, όπου αυτή βρίσκεται συνεχώς στην επικαιρότητα, και πρόσφατα, μετά τις σχετικές Αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, υπό πίεση ριζικού επαναπροσανατολισμού.

Βιώνουμε τις τελευταίες δεκαετίες τις συνεχείς μεταρρυθμίσεις του θρησκευτικού μαθήματος, πίσω από τις οποίες, μαζί με σοβαρές προσεγγίσεις, υπάρχουν συχνά παιδαριώδεις και ιδεολογηματικές αντιλήψεις περί του θρησκευτικού φαινομένου. Οι εκφραστές τους ενδιαφέρονται πρωτίστως για το δικαίωμα της ελευθερίας του παιδιού από τη θρησκεία και όχι για το δικαίωμά του στη θρησκεία, δηλαδή στο

να διδαχθεί ορθώς την αξία αυτής της πνευματικής δύναμης για την ανθρώπινη ύπαρξη και τον πολιτισμό. Οι θρησκείες προσέφεραν και προσφέρουν νόημα ζωής σε αναρίθμητους ανθρώπους, είναι πηγή και ταμειυτήρας παγκοσμίων αξιών και σπουδαίων πολιτισμικών κατακτήσεων και διαμορφώνουν την πολιτισμική ταυτότητα των λαών. Σε αυτή τη βάση, είναι απαράδεκτο να υποτιμούμε ή και να απορρίπτουμε τη θρησκευτική αγωγή γενικότερα, και την παρουσία της στο σύγχρονο σχολείο. Το μέλημά μας πρέπει να είναι η αποδοτική και παιδαγωγικώς ορθή οργάνωσή της, που αποτελεί σαφώς έργο πολύ απαιτητικό.

Σήμερα, η αγωγή και η εκπαίδευση βρίσκονται απέναντι σε νέα δεδομένα και πρωτόγνωρες προκλήσεις. Ο πολύς λόγος για την αγωγή είναι αντανάκλαση αυτής της κατάστασης· μαρτυρεί όμως και την κρίση και τα αδιέξοδα των κοινωνιών μας. Ισχύει εδώ το σοφόν: το πώς μια κοινωνία βλέπει τον δάσκαλο και τον μαθητή, το σχολείο και τους σκοπούς της παιδείας, το πώς οργανώνει την εκπαίδευση της νέας γενιάς, αποκαλύπτει τον αξιολογικό της προσανατολισμό και την ποιότητα των οραμάτων της. Η εικόνα μας για τον άνθρωπο, τη θέση του στον κόσμο και τον προορισμό του, το σώμα και το πνεύμα του, το ήθος και τον πολιτισμό του, καθορίζουν την άποψή μας για την αγωγή και την παιδεία του. Προφανέστατα, η παιδαγωγική παρέμβαση ενός εκπαιδευτικού έχει διαφορετικό χαρακτήρα, όταν αυτός θεωρεί πως ο άνθρωπος, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο μαθητής του, είναι ένα «άχρηστο πάθος» (passion inutile), ότι είναι καταδικασμένος, όπως ο Σίσυφος, να συμμετέχει όλη του τη ζωή σε μια δράση χωρίς νόημα, ή ότι είναι ο «ήγαπημένος του Θεού» και έχει αιώνιο προορισμό.

Είναι γεγονός ότι ποτέ οι ανθρωπολογικές θεωρήσεις δεν ήταν τόσο αντιφατικές όσο σήμερα. Οι τρεις νεωτεριστικοί αιώνες χαρακτηρίστηκαν ως περίοδος μετάβασης από

τις «δεδομένες αξίες» σε μία «διαμορφούμενη αξιολογία». Σε αυτήν την «αλλαγή παραδείγματος» οφείλονται όλες οι μεγάλες κατακτήσεις στον χώρο της γνώσης και της πράξης, που έκαναν τη ζωή μας πιο ανθρώπινη. Από αυτήν, όμως, προήλθαν και όλες οι αρνητικότητες που συγκλόνισαν και εξακολουθούν να ταλαιπωρούν την ανθρωπότητα. Είναι αυτονόητο ότι αυτή η κοσμοϊστορική αλλαγή επηρέασε και τον χώρο της αγωγής και της παιδείας, ο οποίος αποτελεί πάντοτε βαρόμετρο των μεταβολών στην αυτοσυνειδησία του ανθρώπου και στον πολιτισμό.

Ορθώς δήλωνε ο Kant ότι η αγωγή και η πολιτική είναι τα δυσκολότερα προβλήματα που καλείται να λύσει ο άνθρωπος, και ότι καμία γενεά δεν θα κατορθώσει ποτέ να δημιουργήσει το οριστικό μοντέλο για την αγωγή και την οργάνωσή της. Γνωρίζουμε ότι σήμερα, με την ταχύτητα των αλλαγών και των ποικίλων ανατροπών, είναι παράτολμο να διατυπώνουμε προβλέψεις ακόμα και για το εγγύς μέλλον, και ότι, λόγω ακριβώς της ασάφειας των πραγμάτων, η ουσιαστικά περίπλοκη διαδικασία της αγωγής γίνεται πολυπλοκότερη. Προφανώς, η «μεγάλη δύναμη» της εποχής, η επιστήμη, η οποία κινείται στον χώρο των «μέσων» και όχι των «σκοπών», αδυνατεί να δώσει λύσεις σε ουσιαστικά προβλήματα της παιδείας, χωρίς να μπορούμε φυσικά να αρνηθούμε ότι οι νέες τεχνολογίες άλλαξαν καταλυτικά το εκπαιδευτικό τοπίο, προσφέροντας πρωτοφανείς διευκολύνσεις. Εντούτοις, αντιλαμβανόμαστε ότι η τεχνολογική εγγραμματοσύνη συμβαδίζει με άλλα είδη «αναλφαριθμητισμού»: την έλλειψη επαφής με τη φύση, την υποχώρηση των κοινωνικών δεξιοτήτων, τη γλωσσική ανεπάρκεια, το υπανάπτυκτο αισθητήριο για την ομορφιά και το βάθος των πραγμάτων κ.ά.

Θεωρώ ζωτικής σημασίας να μη μετατραπεί το σχολείο σε παράδεισο τεχνολογικής μονοκουλτούρας και ασχολίας

μόνο με το «χρήσιμο», αλλά να παραμείνει χώρος παιδείας, να διασώσει τον ανθρωπιστικό προσανατολισμό του. Και είναι απολύτως βέβαιο, ότι σε αυτό συμβάλλει η παρουσία του μαθήματος των Θρησκευτικών. Πρέπει να γίνει οριστικά συνείδηση, ότι όταν μιλάμε για τη θρησκευτική αγωγή, αναφερόμαστε στην παιδαγωγική αποστολή του σχολείου. Είναι πολύ σημαντικό, κατά την εκπόνηση Αναλυτικών Προγραμμάτων σχολικής θρησκευτικής αγωγής, να μη λαμβάνονται αποφάσεις, οι οποίες δεν συμφωνούν με τον ανθρωπιστικό χαρακτήρα του σχολείου, δεν τον διευρύνουν και δεν τον εμβαθύνουν.

Το αλληλένδετο αυτού του χαρακτήρα του σχολείου και της ταυτότητας του Μαθήματος των Θρησκευτικών αποτελεί κεντρική θέση της παρούσας εργασίας, με αναφορά στις ιδιαιτερότητες του θέματος στην Ελλάδα. Ο Αθανάσιος Στογιαννίδης παρουσιάζει λεπτομερώς και συστηματικώς την κατανόηση της ανθρώπινης πράξης και τη θέση της αγωγής και της θρησκείας σε αυτή από τον Dietrich Benner. Νομίζω ότι στη θεώρηση αυτή είναι καταφανής η σημασία της φιλοσοφίας για την παιδαγωγική και για την περιγραφή του ρόλου του σχολείου και της λειτουργίας της θρησκευτικής αγωγής σε αυτό. Η φιλοσοφία κατανοεί την αγωγή μέσα από τον άνθρωπο και τον άνθρωπο μέσα από την αγωγή. Ο άνθρωπος είναι *animal educabile et educandum*. Αν ισχύει ότι η παιδεία είναι ουσιαστικά και φιλοσοφικό πρόβλημα, τότε είναι βέβαιο πως η παιδαγωγική, όταν απομακρύνθηκε από τη φιλοσοφία, διεκδικώντας την επιστημονική αυτονομία και ταυτότητά της, πλήρωσε βαρύ τίμημα. Ο Benner ανασυνδέει την παιδαγωγική με τη φιλοσοφία και αναδεικνύει έγκυρα τις ανθρωπολογικές προϋποθέσεις της αγωγής και την ανθρωπιστική αποστολή της.

Ο Γερμανός παιδαγωγός βλέπει το σχολείο ως θεσμό, καθοριστικό για τη συγκρότηση του δημόσιου χώρου, όπου

λειτουργείται η καθολικότητα και η πολυδιαστατικότητα της ζωής. Αυτός ο χώρος απειλείται σήμερα από τους διάφορους φονταμενταλισμούς, την ιδιωτικοποίηση της ζωής και την αποθέωση της ιδιωτικότητας, τον ατομοκεντρισμό και τη μαζοποίηση, τον ατομικό και τον κοινωνικό ευδαιμονισμό και την κυριαρχία των οικονομικών δεικτών. Ήδη, πριν από έξι δεκαετίες, η Hannah Arendt είχε δηλώσει προφητικά ότι το ανθρώπινο είδος, με τις ακόρεστες ανάγκες του, απειλεί να αφανίσει την «ανθρωπότητα», όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που συγκροτούν τον δημόσιο χώρο, τη σφαίρα της πολιτικής και της ελευθερίας.

Εμφανέστατα, εάν το σχολείο έχει τέτοια αποστολή, όλα τα μαθήματα οφείλουν να τη διακονούν. Φυσικά, αυτό ισχύει και για το Μάθημα των Θρησκευτικών. Γνωρίζουμε όλοι όσοι ασχολούμαστε με αυτό, ότι όσες φορές διεκδικούσαμε ιδιαίτερη θέση και μεταχείριση για το μάθημά μας, για την οργάνωση, τη βαθμολόγησή του κ.λπ., δεν το ωφελήσαμε, αλλά μάλλον ενισχύσαμε τα επιχειρήματα εκείνων, οι οποίοι ήθελαν να το εξοβελίσουν από το σύγχρονο σχολείο. Ο χριστιανικός πολιτισμός ανήκει στον πυρήνα της ιδέας της παιδείας, όχι μόνον επειδή με αυτόν συνδέονται, ως εκκοσμιευμένες μορφές του, τα υψηλά ανθρωπιστικά ιδανικά, αλλά επειδή, ως παιδευτικό αγαθό, εξοπλίζει τον νέο άνθρωπο για να λειτουργήσει υπεύθυνα μέσα στον δημόσιο χώρο, ως πρόσωπο σε μια ανοικτή κοινωνία προσώπων, αυτενεργός και κοινωνικός.

Βασική θέση του βιβλίου είναι ότι το μάθημα των Θρησκευτικών πρέπει να αποτελεί αντικείμενο συζήτησης, πάντοτε σε σχέση με το σχολείο, στο οποίο και μόνον ανήκει, και ποτέ ανεξάρτητα από αυτό. Είναι λανθασμένη προσέγγιση να κρίνουμε και να αξιολογούμε το μάθημα με κριτήριο το αν προωθεί, συμπληρώνει ή υποκαθιστά το κατηχητικό έργο της Εκκλησίας. Το ζητούμενο είναι η σχολική

θηρσκευτική αγωγή να εντάσσεται στο πλαίσιο της ανθρωποποιητικής λειτουργίας του σχολείου, εμπλουτίζοντας και εμβαθύνοντάς την από την οπτική της θρησκείας. Η θρησκεία, συγκεκριμένα στην Ελλάδα η Ορθόδοξη Παράδοση, δίνει βαθύτερο νόημα στην ανθρώπινη ύπαρξη, πέρα από τα όρια της φθοράς και της θνητότητας, αναδεικνυόμενη με αυτόν τον τρόπο σε σημαντικό στοιχείο της ανθρώπινης πράξης. Προφανώς, η «καλλιέργεια της θρησκευτικής συνείδησης» δεν ταυτίζεται με την κατήχηση. Κατήχηση και Μάθημα των Θρησκευτικών εκτυλίσσονται ως σημαντικές, αλλά παράλληλες, δραστηριότητες, με την κάθε μία να διεκδικεί τον δικό της χώρο.

Η ανθρώπινη πράξη, είτε αυτή λέγεται πολιτική, είτε αγωγή, είτε κάτι άλλο, είναι, όπως έλεγε ο Carl Friedrich von Weizsäcker, «πιο πολύπλοκη από την κίνηση των πλανητών και τη δομή του ατόμου». Δεν υπάρχει Einstein της πράξης. Αξίζουν συγχαρητήρια στον συνάδελφο Αθανάσιο Στογιαννίδη για την ενασχόλησή του με το έργο ενός «πραξολόγου» και ιδιαίτερα στοχαστικού παιδαγωγού, όπως είναι ο Dietrich Benner, για τις ξεκάθαρες θέσεις του για τη σχέση συγχρόνου σχολείου και μαθήματος των Θρησκευτικών, για τα όσα προτείνει, με πολλή παρησία, για το πρακτέον κατά την κρίσιμη αυτή φάση για το μέλλον της σχολικής θρησκευτικής αγωγής στην Ελλάδα. Νιώθω ιδιαίτερη χαρά για το ότι στη νεότερη γενιά των πανεπιστημιακών καθηγητών παιδαγωγικής υπάρχουν άνθρωποι με φιλοσοφικά ενδιαφέροντα, οι οποίοι θα υπενθυμίζουν ότι ο άνθρωπος δεν είναι ούτε μόνον *homo economicus*, *homo computer*, *homo faber*, *homo consumens* και τα παρόμοια, αλλά είναι ζώον λόγον ἔχον, στοχαστικός, κοινωνικός και αναζητητής λόγου ζωής και νοήματος της ελευθερίας του. Και είναι υπέροχο, όταν η ενασχόληση του φιλοσόφου-παιδαγωγού με τη θρησκευτική αγωγή, η οποία είναι ίσως το πιο

απαιτητικό κομμάτι της αγωγής, αντίστοιχα προς την πολυπλοκότητα της θρησκευτικής ανάπτυξης του παιδιού και του θρησκευτικού φαινομένου γενικότερα, γίνεται με την ιδιότητά του ως ορθόδοξου θεολόγου. Τότε το θρησκευτικό μάθημα είναι ο οδοδείκτης στην πορεία προς εκείνη την ελευθερία, η οποία δεν είναι δικό μας κατόρθωμα, αλλά δώρο του ουρανού. Το δώρο αυτό βγάζει από το είναι μας όλες εκείνες τις δημιουργικές δυνάμεις, που κάνουν τη ζωή μας, μέσα στον δημόσιο χώρο, αγώνα για την ελευθερία, την αλληλεγγύη και την κοινωνική δικαιοσύνη. Σε αυτόν τον τρόπο του υπάρχουν, ο άνθρωπος γεύεται τη ζείδωρο θεϊκή παρουσία, διαρρηγνύει τα δεσμά της ατομικότητας και του εγωκεντρισμού, και αναδεικνύεται σε πρόσωπο που αγκαλιάζει ολόκληρη την κτίση. Ο «πολιτισμός του προσώπου», τον οποίον διασώζει η Ορθόδοξη Εκκλησία, ενσαρκώνεται σε κάθε πτυχή της ύπαρξης και της συνύπαρξής μας. Αυτή η πρόταση ζωής μπορεί αναμφίβολα να αποτελέσει, και στο σύγχρονο σχολείο, ένα μορφωτικό αγαθό που θα εμπνεύσει τους μαθητές να στοχάζονται ελεύθερα, να ζουν σχεσιακά ως πρόσωπα και να ελπίζουν σε ένα καλύτερο μέλλον για την κοινωνία μας και την ανθρωπότητα και να αγωνισθούν γι' αυτό.

Κωνσταντίνος Ζ. Δεληκωσταντής
*Ομότιμος Καθηγητής Εθνικού και
Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι γνωστό, ότι την τελευταία δεκαετία (2011 - 2020) αναπτύχθηκε στη χώρα μας μία, όπως φάνηκε, οξύτατη αντιπαράθεση σχετικά με το προφίλ και τα περιεχόμενα του Μαθήματος των Θρησκευτικών. Χρονικό σημείο αφητηρίας για την εκκίνηση ενός διαλόγου με αντιμαχόμενα επιχειρήματα και συχνές εντάσεις ήταν το έτος 2011. Τότε δημοσιεύτηκε το Νέο Πρόγραμμα Σπουδών για το Μάθημα των Θρησκευτικών του Δημοτικού και του Γυμνασίου.ⁱ Σημείον αντιλεγόμενον – ή ορθότερα – η πέτρα του σκανδάλου, όπως αποδείχθηκε, ήταν η διαμόρφωση ενός πιο «ανοιχτού» στη θρησκευτική ετερότητα χαρακτήρα του μαθήματος σε σχέση με τα προηγούμενα Αναλυτικά Προγράμματα· υπό αυτήν την έννοια, εκτός από τις αναφορές στη θεολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, υπεισήλθαν σε όλες σχεδόν τις τάξεις και βαθμίδες εκπαίδευσης αρκετά στοιχεία και από άλλες θρησκευτικές παραδόσεις, ενώ, παράλληλα, ο γενικός σκοπός της διδασκαλίας του

i Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων / Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, *Νέο Σχολείο. Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού & Γυμνασίου*, (Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2011).

μαθήματος συνδέθηκε με την έννοια του θρησκευτικού γραμματισμού.ⁱⁱ Το εν λόγω Πρόγραμμα κοινοποιήθηκε ως μία παιδαγωγική πρόταση, η οποία έθετε ως σκοπό να εφαρμοστεί αρχικά σε πειραματικό στάδιο. Η κριτική που ασκήθηκε σε αυτό, είχε ως αποτέλεσμα να δει το φως της

ii Μία κριτική θεώρηση των νέων Προγραμμάτων Σπουδών για το Μάθημα των Θρησκευτικών μπορεί να βρει ο αναγνώστης στις παρακάτω μελέτες: α. Athanasios Stogiannidis, Grundlegung einer modernen Religionsdidaktik der Öffentlichkeit und die Frage nach der Identitätsbildung. Problematische Elemente in den neuen Curricula für den Religionsunterricht in Griechenland. Στο: *Zeitschrift für Pädagogik und Theologie*, 4, (2015): σσ. 328-336, <https://doi.org/10.1515/zpt-2015-0406> β. Αθανάσιος Στογιαννίδης, Εισαγωγή. Στο: του ιδίου (Επιμέλεια, Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια), *Τα Θρησκευτικά ως Μάθημα Παιδείας. Πολιτισμού και Έμπνευσης. Ατενίζοντας το μέλλον της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στην Ευρώπη* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κυριακίδη, 2018), σσ. 13-61. γ. Athanasios Stogiannidis, Religionsunterricht für alle? Quantitative Positionalität? Das im Jahr 2016 eingeführte religionsdidaktische Modell ins öffentliche Schulwesen Griechenlands. Στο: Thomas Schlag, / Antje Roggenkamp / Philippe Büttgen, *Religion und Philosophie in schulischen Kontexten. Rahmenbedingungen, Profile und Pfadabhängigkeiten des Religions- und Philosophieunterrichts in Deutschland, Frankreich, der Schweiz und Griechenland* (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2020), σσ. 323-336. Επίσης, πλούσιο υλικό σχετικό με το θέμα υπάρχει και στους παρακάτω δύο συλλογικούς τόμους: α. Σωτήριος Μιχελουδάκης / Ευάγγελος Πεπές (Επιμέλεια), *Το Μάθημα των Θρησκευτικών. Προβληματισμοί – Επιστημονικές – Προτάσεις* (Θεσσαλονίκη: Εργαστήριο Παιδαγωγικής – Χριστιανικής Παιδαγωγικής Τμήματος Ποιμαντικής & Κοινωνικής Θεολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 2014). β. Σταύρος Γιαγκάζογλου / Αθανάσιος Νευροκοπλής / Γεώργιος Στριλιγκάς, *Τα Θρησκευτικά στο Σύγχρονο Σχολείο. Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου* (Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2013). Βλ. επίσης και την παρακάτω μελέτη: Marios Koukounaras-Liagkis, Religious Education in Greece: a new curriculum, an old issue. Στο: *British journal of Religious Education*, Vo. 37, No. 2 (2015): σσ. 153-169, <https://doi.org/10.1080/01416200.2014.944093>.

δημοσιότητας μία νέα αναθεωρημένη έκδοση το 2014, ενώ ένα χρόνο αργότερα, το 2015, κυκλοφόρησε το καινούριο Πρόγραμμα Σπουδών για το Μάθημα των Θρησκευτικών του Λυκείου.ⁱⁱⁱ Τον Σεπτέμβριο του 2016 τα δύο παραπάνω Προγράμματα δημοσιεύθηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως σε μία αναθεωρημένη έκδοσή τους.^{iv} Ήταν η πρώτη φορά, κατά την οποία τα Νέα Προγράμματα Σπουδών για το Μάθημα των Θρησκευτικών εισήχθησαν επισήμως στην εκπαιδευτική πράξη όλης της Επικράτειας. Η απόφαση αυτή της τότε ισχύουσας εκπαιδευτικής πολιτικής ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων από την πλευρά της διοικούσας Εκκλησίας, κάτι που οδήγησε στην παραίτηση του τότε Υπουργού Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, κ. Νίκου Φίλη. Κατόπιν, ανέλαβε την ηγεσία του Υπουργείου ο κ. Κώστας Γαβρόγλου. Για την αντιμετώπιση της όλης κατάστασης που δημιουργήθηκε με την εισαγωγή των Νέων Προγραμμάτων Σπουδών για το Μάθημα των Θρησκευτικών, η Εκκλησία της Ελλάδος συγκρότησε μία εξ' Αρχιερέων Επιτροπή, προκειμένου να διεξάγει διάλογο με την Πολιτεία πάνω στο επίμαχο τούτο ζήτημα. Το έργο της Επιτροπής αυτής συνεπικουρούνταν από ομάδα εμπειρογνομώνων, στην οποία συμμετείχε και ο συγγραφέας του ανά χείρας βιβλίου. Ο διάλογος Εκκλησίας και Πολιτείας για το Μάθημα των Θρησκευτικών επέφερε μία περαιτέρω αναθεώρηση των τότε υφισταμένων Προγραμμάτων

iii Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων / Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, *Νέο Σχολείο. Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Λυκείου*, (Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων. Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2014).

iv «Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο», ΦΕΚ 2920, 13-09-2016, τ. Β' και «Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος Θρησκευτικά Γενικού Λυκείου», ΦΕΚ 2096, 13-09-2016, τ. Β'.

Σπουδών. Έτσι, τον Σεπτέμβριο του 2017 δημοσιεύτηκαν δύο ακόμη ΦΕΚ, τα οποία εμπεριείχαν τη νέα έκδοση των ως άνω Προγραμμάτων Σπουδών.^v Εντούτοις, τα πνεύματα δεν καταλάγιασαν. Η διαμάχη συνεχίστηκε με προσφυγές στο Συμβούλιο της Επικρατείας, το οποίο, εν τέλει, μέσω τεσσάρων ξεχωριστών αποφάσεων (Απόφαση ΣτΕ 660/2018 Ολομ., Απόφαση ΣτΕ 926/2018 Ολομ., Απόφαση ΣτΕ 1749/2019 Ολομ., Απόφαση ΣτΕ 1750/2019 Ολομ.) κατήγγησε τα τέσσερα ΦΕΚ, τα οποία εκδόθηκαν κατά τα έτη 2016 και 2017 αντίστοιχα, θεωρώντας ότι αντίκεινται στο Σύνταγμα της Ελλάδας. Επίσης το Συμβούλιο της Επικρατείας διά των αποφάσεων αυτών προσδιόρισε με ακρίβεια το νομοθετικό πλαίσιο και τους παιδαγωγικούς προσανατολισμούς πάνω στους οποίους θα πρέπει να κινείται το Μάθημα των Θρησκευτικών στη Δημόσια Εκπαίδευση. Τον Δεκέμβριο του 2019, κατόπιν πρωτοβουλίας και εντολής της Υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων, κας. Νίκης Κεραμέως, το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής συνέστησε άμισθη επταμελή Επιστημονική Επιτροπή (μέλος της διετέλεσε και ο γράφων το παρόν πόνημα), η οποία ανέλαβε το παρακάτω έργο:

«Α) Εισήγηση για την βέλτιστη δυνατή μεταβατική λύση του ζητήματος με στόχο την πλήρη συμμόρφωση των Προγραμμάτων Σπουδών του Μαθήματος των Θρησκευτικών με τις αποφάσεις του Σ.τ.Ε., για το χρονικό διάστημα που θα απαιτηθεί μέχρι τη συγγραφή και εφαρμογή των νέων Προγραμμάτων Σπουδών και του αντιστοίχου διδακτικού υλικού για το Μάθημα των Θρησκευτικών».

v Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο, ΦΕΚ 2104, 19-06-2017, τ. Β' και «Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος Θρησκευτικά Γενικού και Επαγγελματικού Λυκείου», ΦΕΚ 2105, 19-06-2017, τ. Β'.

«B) Εισήγηση σχετικά με τους τρόπους και τις μεθόδους εφαρμογής των αποφάσεων του Σ.τ.Ε., του ΕΔΔΑ^{vi} και της ΑΠΔΠΧ^{vii}, όσον αφορά σε όλες τις υπόλοιπες πτυχές των αποφάσεων αυτών που συνδέονται με το Μάθημα των Θρησκευτικών, με έμφαση στη διατήρηση της υποχρεωτικότητας του Μαθήματος και τη διαδικασία απαλλαγής των μαθητών/μαθητριών».^{viii}

Τον Μάρτιο του 2020 και κατόπιν εισήγησης της ως άνω επταμελούς Επιτροπής, δημοσιεύθηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως Προγράμματα Σπουδών για το Μάθημα των Θρησκευτικών,^{ix} με τα οποία εφαρμόστηκαν οι σχετικές Αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας. Τα Προγράμματα αυτά είχαν έναν μεταβατικό χαρακτήρα, όπως διαπιστώνει κανείς διαβάζοντας τη διατύπωση που περιγράφει το έργο της εν λόγω Επιτροπής, όπως επίσης και την Εισήγηση που αυτή κατέθεσε στο Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής στις 27.02.2020.^x

Κατά την ολοκλήρωση της συγγραφής του ανά χείρας βιβλίου (Απρίλιος 2021), βρισκόταν σε εξέλιξη η διαδικασία εκπόνησης νέων Προγραμμάτων Σπουδών, που θα διεδέχονταν τα προηγούμενα και τα οποία αναμενόταν να

vi Το αρκτικόλεξο ΕΔΔΑ αναφέρεται στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

vii Το αρκτικόλεξο ΑΠΔΠΧ αναφέρεται στην Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα.

viii Βλ. τον σύνδεσμο: http://iep.edu.gr/images/IEP/GENERAL/Anakoinoseis/2019-12-19_3644_Sygotissi_Epitropis_gia_Thriskeutika.pdf (Ημερομηνία προσπέλασης: 18.11.2020)

ix «Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο», ΦΕΚ 698/04.03.2020, τ. Β' και «Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών Γενικού και Επαγγελματικού Λυκείου», ΦΕΚ 699/04.03.2020, τ. Β'.

x Βλ. τον σύνδεσμο: http://iep.edu.gr/images/IEP/GENERAL/Deltia_Typou/2020/thriskeftika/eisigisi_epitropis.pdf

εγκαινιάσουν μία νέα σελίδα στην ιστορία του μαθήματος, συμβάλλοντας στην σύγκλιση των ετερόκλητων απόψεων, πέρα και έξω από πάσης φύσεως αντιπαραθέσεις.^{xi}

Από το 2011 έως και την κοινοποίηση των Αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας γεννήθηκαν πολλά και ποικίλα ερωτήματα, που διεκδικούσαν εναγώνια, όλα αυτά τα χρόνια, μία άμεση και πειστική απάντηση. Θα πρέπει το μάθημα να είναι ομολογιακό; Ή μήπως θρησκευολογικό; Είναι απαραίτητο να επικεντρώνεται στην κατάκτηση γνώσεων και άρα να διακρίνεται για τον γνωσιακό χαρακτήρα του; Ή μήπως συνιστάται να είναι μία προέκταση του παιδαγωγικού έργου της Εκκλησίας και, άρα, να διακρίνεται για τον κατηχητικό χαρακτήρα του; Θα πρέπει να απευθύνεται σε όλους τους μαθητές ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές τους αντιλήψεις; Ή μήπως πρόκειται για ένα μάθημα που αφορά μόνο στους μαθητές εκείνους, που επιθυμούν να εντρυφήσουν στην ορθόδοξη παράδοση και ζωή; Οι τέσσερις Αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας έδωσαν έναν προσανατολισμό σε όλες αυτές τις θεολογικές και παιδαγωγικές αναζητήσεις, αναπτύσσοντας μία πολύ συγκεκριμένη ερμηνεία. Σύμφωνα με αυτήν, ο γενικός σκοπός του Μαθήματος των Θρησκευτικών οφείλει να είναι η «εμπέδωση και ενίσχυση» της Ορθόδοξης χριστιανικής συνείδησης των μαθητών. Την ερμηνεία αυτή θεμελιώνει το Συμβούλιο της Επικρατείας στο άρθρο 16 παρ. 2 του Συντάγματος της Ελλάδας. Τα κείμενα των

xi Σχετικά με την κατάσταση που διαμορφώθηκε για την Θρησκευτική Εκπαίδευση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, μετά την ανακοίνωση των σχετικών Αποφάσεων του ΣτΕ, βλ. τη μελέτη: Μάριος Κουκουνάρας-Λιάγκης, Η Θρησκευτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα πάλι αλλάζει. Στο: *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση / Greek Journal of Religious Education*, Τόμος 3, Τεύχος 1 (2020): σσ. 9-16, URL: <https://doi.org/10.30457/031120201>.

σχετικών Αποφάσεων ρυθμίζουν και άλλα θέματα, τα οποία σχετίζονται με το μάθημα.^{xii}

Βέβαια, ενώ με τις Αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας φαίνεται ότι «έκλεισε» επί μίας νομικής βάσης το ζήτημα που αφορά στο προφίλ και στον γενικό σκοπό του Μαθήματος των Θρησκευτικών, εντούτοις προέκυψαν, ακριβώς λόγω των Αποφάσεων αυτών, νέοι προβληματισμοί

xii ΣτΕ 1749/2019 Ολομ.: «Εξάλλου, η διάταξη του άρθρου 16 παρ. 2 του Συντάγματος, η οποία αναγορεύει την παιδεία ως βασική αποστολή του Κράτους, συγκαταλέγει μεταξύ των σκοπών της την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνειδήσεως των Ελλήνων. Η έννοια της “εθνικής” και της “θρησκευτικής” συνειδήσεως κατά την εν λόγω συνταγματική διάταξη, είναι, ενόψει και της χρήσεως οριστικού άρθρου συγκεκριμένη και δεν αφορά σε οποιοδήποτε έθνος και σε οποιοδήποτε θρήσκευμα. Ειδικότερα, ως ανάπτυξη της “εθνικής” συνειδήσεως νοείται ευλόγως, εφ’ όσον το ελληνικό Κράτος ιδρύθηκε και υπάρχει ως εθνικό Κράτος (βλ. ΣτΕ 460/2013 Ολομ.), η ανάπτυξη της ελληνικής – και όχι άλλης – εθνικής συνειδήσεως, ως ανάπτυξη δε της “θρησκευτικής” συνειδήσεως νοείται η ανάπτυξη ορθόδοξης χριστιανικής συνειδήσεως (βλ. ΣτΕ 660,926/2018 Ολομ., 2176/1998 7μ., 3356/1995) [...] Περαιτέρω, δοθέντος ότι η θρησκευτική συνείδηση γεννάται και διαμορφώνεται σταδιακά, πριν ακόμη από την έναρξη του σχολικού βίου, στο πλαίσιο της οικογένειας (η οποία, ως “θεμέλιο της συντηρήσεως και προαγωγής του Έθνους” τελεί – όπως και η παιδική ηλικία – υπό την προστασία του Κράτους, κατά το άρθρο 21 του Συντάγματος), από τη διάταξη του άρθρου 16 παρ. 2 του Συντάγματος σε συνδυασμό με τις διατάξεις των παρ. 1 και 2 του άρθρου 13 αυτού και του άρθρου 2 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ συνάγεται ότι ως “ανάπτυξη” της ορθόδοξης χριστιανικής θρησκευτικής συνειδήσεως κατά τα ανωτέρω νοείται η εμπέδωση και ενίσχυση της συγκεκριμένης αυτής θρησκευτικής συνειδήσεως των μαθητών με τη διδασκαλία των δογμάτων, ηθικών αξιών και παραδόσεων της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού [...] Το κυριότερο μέσο, με το οποίο – εκτός άλλων (προσευχή, εκκλησιασμός) – υπηρετείται ο ανωτέρω συνταγματικός σκοπός είναι η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών (βλ. ΣτΕ 660,926/2018 Ολομ.)».

και ερωτήματα παιδαγωγικής – και όχι μόνο – φύσεως, ίσως πολύ περισσότερα από αυτά που απαντήθηκαν. Λαμβάνοντας υπόψη πως το όλο θέμα διευθετήθηκε ως προς τη νομική του υπόσταση, δεν μπορούμε αυτόματα να εξάγουμε ότι με τη διευθέτηση αυτή καλύφθηκαν πλήρως και όλα τα ζητήματα παιδαγωγικής φύσεως, τα οποία σχετίζονται με το μάθημα. Αυτός είναι και ένας εκ των λόγων, βάσει των οποίων η περαιτέρω διερεύνηση του θέματος μέσα από τη ματιά της παιδαγωγικής επιστήμης θα μπορούσε να αποτελέσει ουσιαστική συμβολή τόσο για τη διδακτική πράξη όσο και για το μέλλον του μαθήματος.

Στην ανά χειράς μελέτη δεν θα συζητήσουμε εκτενώς τις σχετικές με το θέμα Αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, ούτε και θα σχολιάσουμε τον διάλογο που διεξήχθη κατά την προαναφερθείσα περίοδο. Η αναφορά μας σε αυτές θα είναι περιορισμένη. Άλλωστε, ο σκοπός συγγραφής του παρόντος πονήματος κινείται σε διαφορετική κατεύθυνση και τούτο διότι, εν προκειμένω, επιχειρούμε να φωτίσουμε μία άλλη διάσταση του Μαθήματος των Θρησκευτικών, η οποία, αν και ετέθη ως αντικείμενο πραγμάτευσης στα χρόνια των έντονων αντιπαραθέσεων, μάλλον, δεν διερευνήθηκε όσο θα έπρεπε. Ο διάλογος που ξεκίνησε το 2011 επικεντρώθηκε στη φυσιογνωμία του Μαθήματος των Θρησκευτικών. Η πραγμάτευση του θέματος, τότε, διεξήχθη στο πλαίσιο ενός ενδο-θεολογικού και ενδο-θρησκευοπαιδαγωγικού διαλόγου, με το επίκεντρο του ενδιαφέροντος στραμμένο σε αυτόν καθ' εαυτόν τον σκοπό και τα περιεχόμενα της διδασκαλίας του μαθήματος. Το ανά χειράς βιβλίο, δεν ακολουθεί το παράδειγμα αυτό, καθώς επιδιώκει να προσεγγίσει τα πράγματα μέσα από μία άλλη οπτική γωνία. Αφετηριακή παραδοχή είναι η αυτονόητη διαπίστωση, πως το Μάθημα των Θρησκευτικών διδάσκεται στο σχολείο, και πως η διερεύνηση του γενικού σκοπού και

των περιεχομένων του μαθήματος αυτού, προϋποθέτει τη διερεύνηση του ρόλου, τον οποίον διαδραματίζει η σχολική εκπαίδευση στις δημοκρατικές κοινωνίες του μοντέρνου κόσμου.^{xiii} Επομένως, η απάντηση στο ερώτημα, «γιατί να διδάσκονται τα Θρησκευτικά σήμερα ως μάθημα ενταγμένο στον σχολικό κανόνα», προϋποθέτει την απάντηση στο ερώτημα, «γιατί να υφίσταται το σχολείο στις κοινωνίες του μοντέρνου κόσμου και γιατί όχι». Η διερεύνηση του σκοπού του Μαθήματος των Θρησκευτικών προϋποθέτει τη διερεύνηση του σκοπού που θέτει η σχολική εκπαίδευση εν γένει. Μάλιστα, η αναφορά στον σκοπό του σχολείου αποτελεί ένα κεφαλαιώδους σημασίας ερώτημα, το οποίο διατυπώνει σε σχετική του δημοσίευση ο Ολλανδός παιδαγωγός Gert Biesta με τη φράση “What is Education for?” (Ποιον σκοπό υπηρετεί η εκπαίδευση;).^{xiv}

Ακολουθώντας το σκεπτικό αυτό τίθενται με την παρούσα μελέτη οι παρακάτω τρεις στόχοι: Πρώτον, η ανάλυση βασικών πτυχών του παιδαγωγικού έργου που υλοποιεί σήμερα το σχολείο ως εκπαιδευτικός θεσμός. Δεύτερον, η κατανόηση της σχέσης που διαμορφώνεται μεταξύ σχολείου και δημόσιου χώρου. Τρίτον, η ανάδειξη της σημασίας που έχει η παραπάνω σχέση για τον προσδιορισμό του σκοπού

xiii Πρβλ. Κωνσταντίνος Ζ. Δεληκωσταντής, *Η Σχολική Θρησκευτική Αγωγή. Μεταξύ Παιδαγωγικής και Θεολογίας* (Αθήνα: Έννοια, 2009), σελ. 130: «Είναι βέβαιο ότι, χωρίς τη στήριξη της Παιδαγωγικής, η από τη φύση της πολύπλοκη σχολική θρησκευτική αγωγή θα αντιμετωπίζει στο μέλλον ακόμη περισσότερα προβλήματα». Πρβλ. επίσης: Εμμανουήλ Περσελής, *Η Ορθόδοξη Χριστιανική Αγωγή ως Σύγχρονη Μορφωτική Διαδικασία. Στο: του ιδίου, Χριστιανική Αγωγή και Σύγχρονος Κόσμος. Θέματα θεωρίας και πράξης της χριστιανικής αγωγής* (Αθήνα: Αρμός, 1994), σσ.131-143.

xiv Gert Biesta, What is Education for? On Good Education, Teacher Judgement, and Educational Professionalism. Στο: *European Journal of Education*, Vol. 50, No. 1 (2015): σσ. 75-87, DOI: 10.1111/ejed.12109.

και εν γένει του ρόλου που καλείται να διαδραματίσει σήμερα το Μάθημα των Θρησκευτικών στη Δημόσια Εκπαίδευση. Για την επιτυχία του εγχειρήματος αυτού, η πραγμάτευση του θέματος γίνεται με κέντρο αναφοράς την παιδαγωγική θεωρία που ανέπτυξε ο Dietrich Benner, μία εξέχουσα προσωπικότητα στον χώρο της σύγχρονης παιδαγωγικής σκέψης και έρευνας.

Αναμφισβήτητα, ο Γερμανός παιδαγωγός Dietrich Benner συγκαταλέγεται σ' εκείνες τις μορφές, οι οποίες έδωσαν ένα ξεχωριστό και ιδιαίτερο στίγμα στην εξέλιξη της Παιδαγωγικής επιστήμης κατά τον 20^ο και 21^ο αιώνα. Τούτο καθίσταται εύκολα αντιληπτό, αν ανατρέξουμε στον τόμο που εκδόθηκε το 2006 προς τιμήν του με τίτλο: „Perspektive Allgemeiner Pädagogik. Dietrich Benner zum 65. Geburtstag“ («Προοπτικές της Γενικής Θεωρίας της Αγωγής. Προς τιμήν του Dietrich Benner, για τα 65^α γενέθλιά του»). Οι επιμελητές της έκδοσης αυτής αναφέρουν στον πρόλογο του εν λόγω τόμου, μεταξύ των άλλων και τα εξής:

«Το ευρύτατα διαδεδομένο έργο του (ενν. Dietrich Benner) και η επιρροή που άσκησε στον γερμανόφωνο χώρο αλλά και πέρα από αυτόν εμπλουτίζουν την παιδαγωγική πράξη και την Παιδαγωγική επιστήμη εδώ και περισσότερα από 40 χρόνια. Το βιβλίο του με τίτλο „Allgemeine Pädagogik“ κατέστη ένα σημείο αναφοράς για τη συζήτηση που διεξάγεται σήμερα γύρω από θέματα που αφορούν στις αρχές της Παιδαγωγικής επιστήμης, λόγω του ότι το έργο αυτό συνιστά μία προσπάθεια γεμάτη δύναμη, επιμονή και τόλμη για τη θεμελίωση των βασικών αρχών της παιδαγωγικής σκέψης».^{xv}

xv Johannes Bellmann et. al (Hg.), *Perspektiven Allgemeiner Pädagogik. Dietrich Benner zum 65. Geburtstag* (Weinheim und Basel: Beltz Verlag, 2006), σελ. 7: „Sein weit gespanntes Werk und sein Wirken im deutschsprachigen Raum und darüber hinaus bereichern Pädagogik und Erziehungswissenschaft seit nunmehr 40 Jahren. Seine „Allgemeine

Ο Benner γεννήθηκε το 1941. Υπήρξε ως ακαδημαϊκός δάσκαλος στο Πανεπιστήμιο Humboldt του Βερολίνου (Humboldt-Universität zu Berlin) από το 1991 έως το 2009. Υπήρξε μέλος της εκδοτικής ομάδας του διεθνούς επιστημονικού περιοδικού „Zeitschrift für Pädagogik“. Έτυχε πολλών διεθνών τιμητικών διακρίσεων στον χώρο της ακαδημαϊκής ζωής. Ένα μεγάλο μέρος των συγγραμμάτων του είναι αφιερωμένο στη μελέτη των θεωρητικών (επιστημολογικών και φιλοσοφικών) θεμελίων της Παιδαγωγικής επιστήμης.^{xvi} Το έργο του „Allgemeine Pädagogik“^{xvii} (Γενική Θεωρία της Αγωγής) συγκαταλέγεται στα κορυφαία του συγγραμμάτα. Το εν λόγω βιβλίο γνώρισε αλληπάλληλες βελτιωμένες εκδόσεις: κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1987, ενώ το 2015 δημοσιεύτηκε η όγδοη έκδοσή του.^{xviii}

Η παιδαγωγική θεωρία του Benner, όπως θα δούμε στη συνέχεια, αποτελεί μία πανοραμική περιγραφή του έργου της αγωγής. Βέβαια, εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε ότι

Pädagogik” ist mit ihrem kraftvollen, beharrlichen und mutigen Bemühen um einen pädagogischen Grundgedanken zu einem Kristallisationspunkt im pädagogischen im pädagogischen Diskurs der Gegenwart geworden“.

xvi Για τα βιογραφικά στοιχεία του Dietrich Benner βλ. τον σύνδεσμο: <https://amor.cms.hu-berlin.de/~h0709ccv//bsbio.pdf> (Ημερομηνία προσπέλασης: 29.03.2020).

xvii Dietrich Benner, *Allgemeine Pädagogik. Eine systematisch-problemgeschichtliche Einführung in die Grundstruktur pädagogischen Denkens und Handelns* (Weinheim und Basel: Beltz Juventa, ⁸ 2015).

xviii Αν και η „Allgemeine Pädagogik“ αποτελεί το κορυφαίο έργο του Dietrich Benner, στο οποίο παρουσιάζεται εκτενώς η παιδαγωγική θεωρία του, παρά ταύτα, στην ανά χειράς μελέτη, δεν αντλείται υλικό αποκλειστικά και μόνο από το έργο αυτό· παράλληλα, λαμβάνονται υπόψη και άλλες επιστημονικές μελέτες ή συγγραμμάτα. Η επιλογή αυτή προσφέρει στον αναγνώστη τη δυνατότητα να αποκομίσει μία συνολική εικόνα σχετικά με τον παιδαγωγικό στοχασμό του Dietrich Benner.

στις κοινωνίες του μοντέρνου κόσμου, σύμφωνα με τον Γερμανό παιδαγωγό, το έργο αυτό επιτελεί κατεξοχήν το σχολείο (όχι, όμως, μόνο το σχολείο). Ως εκ τούτου, η υπό εξέταση παιδαγωγική θεωρία, είναι, κατά κύριο λόγο, μία θεωρία για τον ρόλο και την αποστολή του σχολείου. Τι έχει να προσφέρει το σχολείο στον άνθρωπο σήμερα και για ποιον λόγο; Πώς σημασιολογείται το παιδαγωγικό έργο που παρέχει η σχολική εκπαίδευση; Τι είναι η σχολική παιδεία και πώς συνδέεται με τα αιτήματα και τις απαιτήσεις του σύγχρονου κόσμου; Τέτοιου είδους ερωτήματα διερευνά ο Benner με περισσή ακρίβεια ως προς τις διατυπώσεις και τούτο διαφαίνεται με λαγαρότητα, καθώς σκιαγραφεί εννοιολογικά τον σκοπό και το περιεχόμενο της σχολικής αγωγής, εντάσσοντας τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής στα θεμελιώδη ζητήματα της Παιδαγωγικής επιστήμης.

Ως προς τη μεθοδολογία που ακολουθήσαμε κατά τη συγγραφή της παρούσας μονογραφίας σημειώνουμε τα εξής:

Πρώτον, το θέμα που εξετάζουμε είναι σύνθετο. Ουσιαστικά, στην εργασία μας διερευνώνται ταυτόχρονα δύο στοιχεία. Αφενός μεν, εξετάζουμε τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ της σχολικής παιδείας, του δημόσιου χώρου και του Μαθήματος των Θρησκευτικών. Αφετέρου δε, εξετάζουμε αναλυτικά μία συγκεκριμένη παιδαγωγική θεωρία, την οποία και αξιοποιούμε ως επιστημονικό εργαλείο που μας βοηθά να προσεγγίσουμε το πρώτο ζήτημα που θέτουμε. Όπως μπορεί να αντιληφθεί κανείς, μελετούμε το θέμα που τίθεται στον τίτλο του παρόντος πονήματος χρησιμοποιώντας ως βάση το θέμα που τίθεται στον σχετικό του υπότιτλο. Έτσι, η διερεύνηση της τριμερούς αυτής σχέσης (σχολείο, δημόσιος χώρος, Μάθημα των Θρησκευτικών) κατά κάποιον τρόπο επισυνάπτεται ή, ορθότερα, «αναδύεται» μέσα από την ανάλυση της παιδαγωγικής θεωρίας του Benner.

Δεύτερον, η έρευνα που πραγματοποιήσαμε, βασίστηκε στο επιστημολογικό παράδειγμα της Ερμηνευτικής

Παιδαγωγικής.^{xix} Στο πλαίσιο αυτής της επιστημολογικής μεθοδολογίας εφαρμόσαμε την ερμηνευτική μέθοδο.^{xx} Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι μελετήσαμε διεξοδικώς πολλά διαφορετικά έργα του Benner, όπως επίσης και σχετικές με αυτά κριτικές αναγνώσεις προερχόμενες από άλλους ερευνητές, προκειμένου να συνθέσουμε από ένα πλήθος επιμέρους στοιχείων μία ολότητα, και έτσι να συγκροτήσουμε μία συνολική εικόνα για τον παιδαγωγικό στοχασμό του Γερμανού παιδαγωγού. Άλλωστε, η αναζήτηση της σχέσης που υφίσταται ανάμεσα στο όλον και στα επιμέρους δομικά

xix Αναφορικά με το επιστημολογικό παράδειγμα της Ερμηνευτικής Παιδαγωγικής βλ. Ιωάννης Ε. Πυργιωτάκης, *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη* (Αθήνα: Πεδίο, 2011), σσ. 119-121. Επίσης προβλ. Ηλίας Γ. Μετοχιανάκης, *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική. Α'. Γενική Θεώρηση* (Ηράκλειο: Ιδιωτική έκδοση '2013), σελ. 126: «Η ερμηνευτική είναι καθαρά θεωρητική και φιλοσοφική μέθοδος και εφαρμόζεται στις περιπτώσεις, κατά τις οποίες είναι αδύνατη η χρήση του πειράματος. Η μέθοδος αυτή γίνεται αρχικά γνωστή στη Γερμανική Παιδαγωγική με θεμελιωτές τον Schleiermacher, τον Dilthey και τους μαθητές του Spranger, Nohl, Bollnow και άλλους. Κατόπιν αποκτά ενδιαφέρον διεθνώς».

xx Σχετικά με τις αφετηριακές παραδοχές στις οποίες βασίζεται η ερμηνευτική μέθοδος στον χώρο της Παιδαγωγικής βλ. Ιωάννης Ε. Πυργιωτάκης, *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*, ό.π., σελ. 125: «Η ερμηνευτική μέθοδος στηρίζεται στη βασική αντίληψη ότι ανάμεσα σε οποιαδήποτε έκφραση του ανθρώπινου πνεύματος – γραπτή, προφορική, καλλιτεχνική κ.λπ. – και στην κατανόησή της είναι απαραίτητο να διαμεσολαβήσει μια πνευματική διεργασία. [...] Απώτερος στόχος της ερμηνευτικής είναι ο ερευνητής να κατανοήσει τον συγγραφέα περισσότερο από ό,τι ο ίδιος τον εαυτό του». Βλ. επίσης: Ηλίας Γ. Μετοχιανάκης, *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική. Α'*, ό.π., σελ. 126: «Η έννοια της ερμηνευτικής υποδηλώνει την πνευματική ικανότητα του ανθρώπου να αναλύει, να διευκρινίζει και να εξηγεί κάτι το δύσκολο, για να μπορεί να γίνει κατανοητό. Έτσι αποβαίνει πράγματι πρωταρχική μέθοδος των ανθρωπιστικών και πνευματικών επιστημών με βαθύτερες προεκτάσεις σε όλες τις επιστήμες. Είναι η μέθοδος που συντελεί στη σύλληψη, κατανόηση και ερμηνεία ενός φαινομένου».

συστατικά του, αποτελεί μία από τις θεμελιώδεις αρχές της ερμηνευτικής μεθόδου.^{xxi}

Τρίτον, επισημαίνουμε ότι στο ανά χείρας βιβλίο η παρουσίαση της παιδαγωγικής θεωρίας του Benner δεν έχει τη μορφή μίας στήρας παράθεσης απόψεων. Απεναντίας, αυτό το οποίο αποτυπώνεται στις σελίδες που ακολουθούν, είναι μία σύνθεση και μία κριτική ανάγνωση, δηλ. μία αναστοχαστική ιχνηλασία πάνω σ' ένα ποικιλόμορφο υλικό που δημιούργησε ο ίδιος ο Benner μέσα σε μία περίοδο σαράντα ετών (1980-2020). Επομένως, στις σελίδες που ακολουθούν θα συναντήσουμε όχι μόνον έννοιες και σκέψεις προερχόμενες από το έργο του Γερμανού παιδαγωγού, αλλά και στοιχεία τα οποία δεν απαντώνται σε αυτό, καθώς συνιστούν προεκτάσεις της δικής μας ερμηνευτικής προσέγγισης.

Τέταρτον, θεωρήσαμε αναγκαίο να παρεμβάλουμε μέσα στη ροή του κειμένου αρκετά πρωτότυπα κείμενα που αλιεύσαμε από το έργο του Γερμανού παιδαγωγού, μιας και θα ήταν αδιανόητο να ομιλούμε γι' αυτόν εν τη απουσία του. Με τον τρόπον αυτό, οι ιδέες και τα νοήματα ζωντανεύουν στα μάτια του αναγνώστη, προσφέροντάς του τη δυνατότητα να διαλεχθεί με τη σκέψη του Benner και να εξάγει τα δικά του συμπεράσματα. Εκτός αυτού, υπάρχει και ένας ακόμη λόγος για την επιλογή μας αυτή: Όπου παρατίθενται τα πρωτότυπα κείμενα, εκεί καθίσταται απόλυτα σαφές και ευδιάκριτο, ότι ομιλεί ο Benner. Οτιδήποτε, όμως,

xxi Ιωάννης Ε. Πυργιωτάκης, *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*, ό.π., σελ. 128: «Βασική αρχή στην ερμηνευτική διεργασία αποτελεί η συνάφεια του “όλου” προς το “επιμέρους” και αντίστροφα. Αυτή η διαρκής αναζήτηση της διαλεκτικής σχέσης του “όλου” με τα “επιμέρους”, καθ' όλη την πορεία του ερμηνευτικού κύκλου, αποτελεί μία από τις βασικές αρχές της ερμηνευτικής, αφού το ένα δεν μπορεί να υπάρξει ή να νοηθεί χωρίς το άλλο».

υπάρχει έξω από τα πρωτότυπα κείμενα, δεν είναι παρά η προσπάθειά μας να περιγράψουμε και να ερμηνεύσουμε την παιδαγωγική αυτή θεωρία. Δηλώνεται ευθύς εξ' αρχής η διάκριση αυτή, ώστε όποιος ενδιατρίφει στα όσα παρουσιάζονται στο βιβλίο αυτό, να γνωρίζει ότι η ανάλυση που επιχειρούμε, ακολουθεί ένα διαλογικό μοντέλο, στο οποίο συζητούν οι εξής τρεις συνομιλητές: α. Η κατά το δυνατόν αυτούσια «φωνή» του Γερμανού παιδαγωγού· β. τοποθετήσεις άλλων συγγραφέων, οι οποίοι ασχολούνται είτε με αυτό καθ' εαυτό το έργο του Benner είτε με παρεμφερείς θεματικές· γ. η προσωπική μας εκτίμηση, σκέψη, ερμηνευτική προσέγγιση αλλά και προβληματισμοί, τους οποίους αναπτύσσουμε λαμβάνοντας υπόψη του εκτός από το έργο του Benner και τη σχετική επιπρόσθετη βιβλιογραφία. Η αποσαφήνιση αυτή, σε κάθε περίπτωση, έχει βαρύνουσα σημασία, διότι βοηθά τον αναγνώστη να αντιληφθεί, τότε παρουσιάζεται η άποψη του Benner, τότε οι απόψεις ερευνητών που άσκησαν κριτική στο έργο του ή διερεύνησαν παρόμοιες θεματικές, και τότε η δική μας άποψη και ερμηνεία. Μάλιστα, για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται σε αρκετά σημεία *πλάγιοι χαρακτήρες*, οι οποίοι επιστούν την προσοχή στα περιεχόμενα εκείνα, που κατά τη γνώμη μας θα πρέπει να τονιστούν ιδιαίτερα.

Πέμπτον και σε σχέση με όσα μόλις εκθέσαμε, σημειώνουμε ότι το αρχικό (πρωτότυπο) κείμενο από το έργο του Benner, γραμμένο στη γερμανική – και σπανιότερα στην αγγλική – γλώσσα, εμφανίζεται στον χώρο που προορίζεται για τις υποσημειώσεις, ενώ στο κυρίως σώμα του βιβλίου παραθέτουμε τα κείμενα αυτά μεταφρασμένα στην ελληνική γλώσσα. Η απόδοση στα ελληνικά, μία εξαιρετικά απαιτητική και επίπονη εργασία λόγω του συμπυκνωμένου τρόπου γραφής, αποτελεί έργο δικό μας. Σημειώνουμε στο σημείο αυτό ότι σε καμία περίπτωση δεν ακολουθήσαμε τη λογική

της κατά λέξη μετάφρασης, διότι, στην περίπτωση αυτή, θα συντίθετο ένα κείμενο μάλλον ακατανόητο και διόλου φιλικό.

Έκτον, αναφέρουμε ότι στις σελίδες που ακολουθούν (τόσο στο κυρίως κείμενο όσο και στον χώρο των υποσημειώσεων), απαντώνται και άλλα πρωτότυπα αποσπάσματα (ελληνόγλωσσης και ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας), εκτός από τα έργα του Benner. Εισάγουμε όλα αυτά τα κείμενα, προκειμένου να διανθίσουμε τη συζήτηση και να εμπλουτίσουμε τους ορίζοντες της κριτικής ανάλυσης που επιχειρούμε. Τα ξενόγλωσσα κείμενα παρατίθενται σε ελληνική απόδοση, την οποία και επιμεληθήκαμε εμείς.

Έβδομον, επισημαίνουμε ότι στο βιβλίο αυτό παραθέτουμε πρωτότυπες σχηματικές απεικονίσεις, τις οποίες σχεδιάσαμε εμείς με βάση τις βιβλιογραφικές πηγές που χρησιμοποιούνται κάθε φορά. Εξάιρεση αποτελούν μόνο τα σχήματα που εμφανίζονται στην παράγραφο 2.2.9, όπως επίσης όπως επίσης και το σχήμα Νο. 15· αυτά προέκυψαν, ναι μεν, κατόπιν δικής μας επεξεργασίας, η οποία, όμως, βασίστηκε σε απεικονίσεις που απαντώνται σε άλλες επισημονικές εργασίες.^{xxii} Μέσω όλων αυτών των σχηματικών

xxii Για να δημιουργήσουμε τα σχήματα της παραγράφου 2.2.9 του ανά χείρας βιβλίου, αντλήσαμε υλικό από τις παρακάτω μελέτες: α. Dietrich Benner, Kritik und Negativität. Ein Versuch zur Pluralisierung von Kritik in Erziehung, Pädagogik und Erziehungswissenschaft. Στο: Dietrich Benner / Michele Borrelli / Frieda Heyting / Christopher Winch (Hrsg.), *Kritik in der Pädagogik. Versuche über das Kritische in Erziehung und Erziehungswissenschaft. Zeitschrift für Pädagogik*, 46. Beiheft (Weinheim und Basel: Beltz Verlag, 2003): σελ. 98. β. Dietrich Benner, Auf der Suche nach einer Didaktik der Urteilsformen und einer auf ausdifferenzierte Handlungsfelder bezogenen partizipatorischen Erziehung. Στο: *Pädagogische Korrespondenz*, 39 (2009): σσ. 9-13. γ. Βασίλειος Τατάκης (Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια), *Πλάτων. Μένων*. Στο: Βασίλειος Τατάκης / Ηλίας Λάγιος, *Πλάτων. Λάχης – Μένων - Παρμενίδης* (εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια) (Αθήνα: Δαίδαλος, 1.

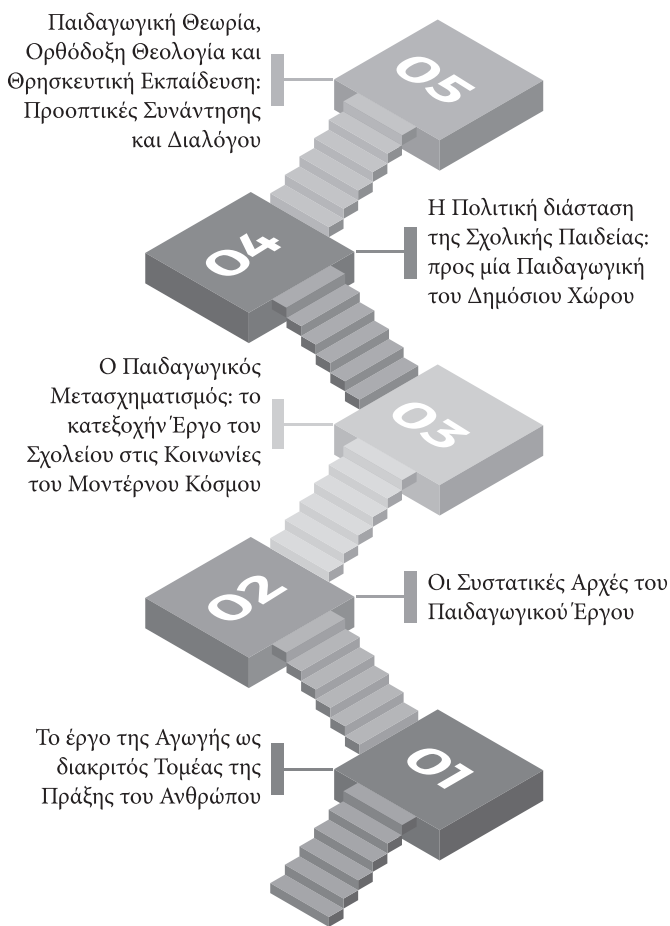
απεικονίσεων οι αφηρημένες έννοιες της Φιλοσοφίας και της Παιδαγωγικής οπτικοποιούνται και, κατά συνέπειαν, η μελέτη και η ενασχόληση με αυτές καθίσταται πιο ελκυστική και περισσότερο «προσβάσιμη». Ακόμη, στη δεξιά και αριστερή πλευρά του κυρίως κειμένου έχουν προστεθεί πλαγιότιτλοι, οι οποίοι συμβάλλουν στην πληρέστερη κατανόηση της ροής και της ακολουθίας των επιχειρημάτων.

Με γνώμονα τις παραπάνω αφετηριακές και μεθοδολογικές προϋποθέσεις για τη συγγραφή του ανά χείρας βιβλίου, επιχειρείται η ανάλυση της παιδαγωγικής θεωρίας του Benner. Η προσπάθεια αυτή, σε κάθε περίπτωση, εγείρει αρκετές απαιτήσεις, διότι στα κείμενα του Γερμανού παιδαγωγού υπεισέρχονται και συναρμολογούνται δημιουργικά ανθρωπολογικές θεωρήσεις από ποικίλες φιλοσοφικές παραδόσεις (π.χ. ελληνική αρχαιότητα, ευρωπαϊκός Διαφωτισμός, γερμανικός Ιδεαλισμός, Πραγματισμός κ.α.). Η θεωρητική αυτή σύλληψη συγκροτείται από τέσσερεις βασικές αρχές (ή έννοιες), τις οποίες εδώ εκθέτουμε με τη σειρά που εμφανίζονται στα συγγράμματα του Γερμανού παιδαγωγού. Θα ανέμενε κανείς, ότι για κάθε βασική αρχή αφιερώνεται και ένα ξεχωριστό κεφάλαιο. Πράγματι, μία τέτοια επιλογή επαληθεύεται, όχι όμως σε απόλυτο βαθμό. Και τούτο, διότι οι τίτλοι των επιμέρους κεφαλαίων δεν αποτυπώνουν μόνο

Ζαχαρόπουλος, α.χ.), σσ. 128-129. δ. Ραφαηλία Γιακουμή, *Μεταφυσικές και Γνωσιολογικές Πλαισιώσεις της Ηθικής στον Πλατωνικό Διάλογο «Μένων»*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία. Υποβλήθηκε στο Πανεπιστήμιο Πατρών. Τμήμα Φιλοσοφίας, Επιβλέπων Καθηγητής: Χρήστος Τερέζης, Πάτρα 2019, σσ. 220-230. <https://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/handle/10889/7977> (Ημερομηνία προσπέλασης: 07.07.2020). Για να δημιουργήσουμε το σχήμα Νο. 15 του ανά χείρας βιβλίου, αντλήσαμε υλικό από το παρακάτω σύγγραμμα: Dietrich Benner, *Allgemeine Pädagogik. Eine systematisch-problemgeschichtliche Einführung in die Grundstruktur pädagogischen Denkens und Handelns* (Weinheim und Basel: Beltz Juventa, ⁸ 2015), σελ. 46.

το περιεχόμενο των βασικών αυτών αρχών, αλλά συνάμα εμπλουτίζονται με διατυπώσεις που προσφέρουν στον αναγνώστη μία επαγωγική προσέγγιση του θέματος, ξεκινώντας από θεμελιώδεις γενικεύσεις και καταλήγοντας σε επιμέρους ζητήματα (βλ. Σχήμα ι). Λίγο πριν το τέλος κάθε επιμέρους κεφαλαίου συναντούμε μία ξεχωριστή παράγραφο με τον τίτλο «συμπερασματικές διατυπώσεις»: εκεί συνοψίζονται εν συντομία τα συμπεράσματα από την ανάλυση που προηγείται. Στο δεύτερο κεφάλαιο συναντούμε δύο επιμέρους παραγράφους με τον εν λόγω τίτλο, διότι το κεφάλαιο αυτό χωρίζεται σε δύο διακριτά μέρη. Συμπερασματικές διατυπώσεις δεν παραθέτουμε στο πρώτο κεφάλαιο, λόγω του ότι αυτό έχει περισσότερο έναν εισαγωγικό χαρακτήρα (μιας και εκεί σκιαγραφούνται οι εννοιολογικές προϋποθέσεις κατανόησης του υπό διερεύνηση θέματος), ούτε επίσης, και στο πέμπτο κεφάλαιο, καθώς το εν λόγω κεφάλαιο συνιστά αφ' εαυτού μία σύνθεση επιμέρους στοιχείων και μία προσπάθεια εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων.

Ειδικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο που έχει ως τίτλο «*Το Έργο της Αγωγής ως Διακριτός Τομέας της Πράξης του Ανθρώπου*», παρουσιάζεται μία φιλοσοφική ερμηνεία, σχετικά με το τι μπορούμε να ορίσουμε ως ανθρώπινη πράξη, πώς αυτή συνδέεται με την οντολογία της ανθρώπινης φύσης και με ποιον τρόπο το παιδαγωγικό έργο συγκαταλέγεται στις θεμελιώδεις διαστάσεις της. Κατ' ουσίαν, το πρώτο κεφάλαιο καταδεικνύει πως το έργο της αγωγής είναι στοιχείο που χαρακτηρίζει οντολογικά τον άνθρωπο. Στο δεύτερο κεφάλαιο, το οποίο τιτλοφορείται ως «*Οι Συστατικές Αρχές του Έργου της Αγωγής*», παρουσιάζονται οι δύο πρώτες αρχές της υπό εξέταση παιδαγωγικής θεωρίας. Εδώ επιχειρείται να δοθεί μία απάντηση στο ερώτημα, «τι μπορεί να κατονομάζεται ως έργο αγωγής και τι όχι». Στο



Σχήμα i: Διάγραμμα ακολουθίας των κεφαλαίων της ανά χει-
ρας μονογραφίας

τρίτο κεφάλαιο, το οποίο φέρει τον τίτλο «*Ο Παιδαγωγικός Μετασχηματισμός: το κατεξοχήν Έργο του Σχολείου στις Κοινωνίες του Μοντέρνου Κόσμου*», υπογραμμίζεται ο ρόλος τον οποίον διαδραματίζει το σχολείο στις σύγχρονες κοινωνίες. Επισημαίνεται ιδιαίτερα η σημασία του σχολείου ως «εικονικού» μαθησιακού περιβάλλοντος, εντός του οποίου ο μαθητής καλούνται να γνωρίσουν και να νοηματοδοτήσουν τον κόσμο γύρω τους ως ανεξιχνίαστη ετερότητα, ενώ, παράλληλα, μέσα από τη συνάντηση αυτή να χαράξουν την πορεία αναζήτησης του προορισμού της ζωής τους. Το τέταρτο κεφάλαιο με τίτλο «*Η Πολιτική Διάσταση της Σχολικής Παιδείας: Προς μία Παιδαγωγική του Δημόσιου Χώρου*» πραγματεύεται την τέταρτη βασική αρχή της παιδαγωγικής θεωρίας του Benner, βάσει της οποίας αναπτύσσεται η πολιτική ευθύνη του σχολείου για το μέλλον των δημοκρατικών κοινωνιών. Το ανά χείρας πόνημα ολοκληρώνεται με το πέμπτο κεφάλαιο, ο τίτλος του οποίου είναι «*Παιδαγωγική Θεωρία και Θρησκευτική Εκπαίδευση: Προοπτικές Συνάντησης και Διαλόγου*». Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρούμε δύο τινά: Αφενός μεν, μία κριτική θεώρηση της παιδαγωγικής σκέψης του Benner με γνώμονα ορισμένα ερμηνευτικά εργαλεία που χρησιμοποιεί η Ορθόδοξη Θεολογία. Την πρόσβαση σε μία τέτοια συνάντηση μάς εξασφαλίζει το γεγονός, πως η παιδαγωγική θεωρία του Benner οικοδομείται πάνω σ' ένα φιλοσοφικό, ανθρωπολογικό και πολιτικό-θεωρητικό υπόβαθρο. Αφετέρου δε, γίνεται προσπάθεια, έχοντας ως εφαλτήριο στοχασμού τον παραπάνω διάλογο, να επισημάνουμε ορισμένους διαύλους επικοινωνίας μεταξύ Παιδαγωγικής Θεωρίας, Ορθόδοξης Θεολογίας και Πολιτικής Θεωρίας: πάνω σε αυτήν τη βάση, εισηγούμαστε μία πρόταση έρευνας για το προφίλ και τον χαρακτήρα του Μαθήματος των Θρησκευτικών που διδάσκεται εντός της ελληνικής σχολικής πραγματικότητας.

Ευελπιστούμε ότι το ανά χείρας πόνημα δύναται να διευρύνει λίγο περισσότερο τους ορίζοντες αναφορικά με τη διερεύνηση της παιδαγωγικής διάστασης του Μαθήματος των Θρησκευτικών, χωρίς, ωστόσο, να αγνοεί τις υπόλοιπες διαστάσεις που εμπλέκονται (π.χ. πολιτική, νομική, θεολογική, κοινωνική, ιστορική κλπ.). Το αν, βέβαια, θα έχουμε επιτύχει μία τέτοια στόχευση, είναι κάτι το οποίο θα φανεί εν τοις πράγμασιν στο μέλλον.